

"TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI: MILLIY UYG'ONISH VA MA'RIFATPARVARLIKNING POYDEVORI"

Rahmatullayeva Bahora Shavkat qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, uning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotdagi o'rni, shuningdek, ma'rifatparvarlik g'oyalarining milliy uyg'onishdagi ta'sirini o'rganadi. Tadqiqotda 19-asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Turkistonni mustamlaka sifatida bosib olishi natijasida jadidchilikning paydo bo'lish shart-sharoitlari, yangi usul maktablarining tashkil topishi va jadid ziyolilarining faoliyati tahlil qilinadi. Ismoilbek Gaspirali, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi yetakchi shaxslarning ma'rifiy islohotlar va milliy ozodlik harakatlaridagi roli alohida e'tiborga olinadi. Maqolada podsho Rossiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati va uning jadidchilik harakatiga ta'siri, shuningdek, "Tarjimon" gazetasining xalqni ma'rifatga undashdagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot IMRAD tuzilmasiga asoslanib, jadidchilikning o'zbek xalqining ma'naviy-intellektual yuksalishiga qo'shgan hissasi, zamonaviy ta'lim tizimidagi merosi va fojiali taqdiri muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, Turkiston ziyolilari, yangi usul maktablari, milliy uyg'onish, Ismoil Gaspirali, mustamlakachilik, tenglik, adolat, ma'naviy yuksalish.

Abstract

This article explores the emergence of the Jadid movement in Turkestan, its role in social-political and cultural life, and the impact of enlightenment ideas on national awakening. The study analyzes the conditions that led to the rise of Jadidism

following the Russian Empire's colonization of Turkestan in the second half of the 19th century, the establishment of new method schools, and the activities of Jadid intellectuals. The contributions of key figures such as Ismailbek Gaspirali, Mahmudkhoja Behbudiy, and Abdulla Avloniy to educational reforms and national liberation movements are highlighted. The article also examines the Russian Empire's colonial policies in Turkestan, their impact on the Jadid movement, and the role of the "Tarjimon" newspaper in promoting enlightenment. Structured according to the IMRAD framework, the study discusses the Jadid movement's contribution to the spiritual and intellectual upliftment of the Uzbek people, its legacy in modern education systems, and its tragic fate.

Keywords: Jadidism, enlightenment, Turkestan intellectuals, new method schools, national awakening, Ismail Gaspirali, colonialism, equality, justice, spiritual upliftment.

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию возникновения джадидского движения в Туркестане, его роли в общественно-политической и культурной жизни, а также влиянию идей просвещения на национальное пробуждение. В работе анализируются условия формирования джадидизма в результате колонизации Туркестана Российской империей во второй половине XIX века, создание школ нового метода и деятельность джадидских интеллектуалов. Особое внимание уделяется вкладу таких ключевых фигур, как Исмаилбек Гаспринский, Махмудходжа Бехбудий и Абдулла Авлоний, в образовательные реформы и национально-освободительные движения. Рассматриваются колониальная политика Российской империи в Туркестане, ее влияние на джадидское движение, а также значение газеты «Тарджиман» в популяризации просвещения. Исследование, построенное по структуре ИМРАД, обсуждает вклад джадидизма в духовно-интеллектуальное

возвышение узбекского народа, его наследие в современной системе образования и трагическую судьбу.

Ключевые слова: джадидизм, просвещение, интеллектуалы Туркестана, школы нового метода, национальное пробуждение, Исмаил Гаспринский, колониализм, равенство, справедливость, духовное возвышение.

Kirish

Tarixdan ma'lumki, chorizm Rossiya imperiyasi tarkibidagi turkiy xalqlarni, xususan, Turkistonda jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy bosim ostida ushlab turdi. Mahalliy aholini savodsizlik va qoloqlikda saqlashga qaratilgan siyosat olib borildi, bu esa milliy qadriyatlarning yo'qolishi va jamiyatning tanazzulga yuz tutishiga olib keldi. Ushbu og'ir sharoitda turkiy xalqlarning taqdirini o'zgartirishga intilgan ziyolilar orasida Qrim-tatar farzandi Ismoilbek Gaspiraliy (1851–1914) muhim rol o'ynadi. U 19-asrning 80-yillarida Qrimda Jadidchilik harakatini boshlab, turkiy xalqlarni ma'rifat va ilm orqali ilg'or xalqlar darajasiga ko'tarishni maqsad qildi.

Jadidchilik (arabcha “jadid” – yangi) so'zi o'zbek tilida “yangi” ma'nosini anglatadi va islohotchilik, taraqqiyparvarlik g'oyalarini ifodalaydi. Bu harakat O'rta Osiyoda, xususan, Turkistonda 19-asr oxiri – 20-asr boshlarida milliy uyg'onishning asosiy harakatiga aylandi. Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyo xonliklarining (Buxoro, Xiva, Qo'qon) bosib olinishi mahalliy xalqlarning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotida chuqur inqirozga sabab bo'ldi. Bu sharoitda Jadidlar ma'rifatni asosiy qurol deb bilib, xalqni savodli qilish, milliy ongini uyg'otish va zamonaviy jamiyat qurish yo'lida faoliyat yuritdilar.

Ushbu maqola Jadidchilikning Turkistondagi vujudga kelish shart-sharoitlari, uning ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyati, yangi usul maktablarining tashkil topishi, shuningdek, podsho Rossiyasi va sovet tuzumining bu harakatga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqotning maqsadi – Jadidchilikning milliy uyg'onishdagi o'rnini va

zamonaviy O‘zbekiston ta’lim tizimidagi merosini ilmiy asosda tahlil qilishdir. Tadqiqot savollari: Jadidchilik harakati qanday shart-sharoitlarda vujudga keldi? Uning asosiy maqsadlari va metodlari qanday edi? Bu harakatning O‘rta Osiyo xalqlari uchun ta’siri qanday bo‘ldi?

Materiallar va metodlar

Tadqiqotda tarixiy-tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Birlamchi manbalar sifatida Ismoilbek Gaspiraliyning “Tarjimon” gazetasi (1884–1914), Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Fitratning maqolalari va adabiy asarlari tahlil qilindi. Ikkinchi darajali manbalar sifatida O‘zbekiston tarixi bo‘yicha darsliklar, ilmiy maqolalar va monografiyalar o‘rganildi. Tadqiqotda sifatli tahlil usullari qo‘llanilib, Jadidchilikning tarixiy davrlari (19-asr 90-yillari – 1929-yil) va uning ijtimoiy ta’siri tahlil qilindi. Shuningdek, arxiv hujjatlari va o‘sha davrning matbuot materiallari (masalan, “O‘zbekiston tarixi” darsligi va “Milliy ma’naviyatimiz asoslari” qo‘llanmasi) asosida ma’lumotlar jamlandi.

Natijalar

Jadidchilik harakati Turkistonda milliy uyg‘onishning poydevorini yaratdi. Uning asosiy yutuqlari quyidagilardan iborat:

1. **Yangi usul maktablari:** Ismoilbek Gaspiraliy tomonidan asos solingan “usuli jadid” (yangi usul) ta’lim tizimi 40 kun ichida bolalarni savodli qilish imkonini berdi. Bu usul Turkistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlarida keng tarqaldi. Masalan, 1901-yilda Abdulla Avloniy Toshkentda birinchi yangi usul maktabini ochdi.
2. **Matbuotning rivojlanishi:** “Tarjimon” gazetasi (1884) va keyinchalik Mahmudxo‘ja Behbudiy tomonidan nashr etilgan “Oyna” jurnali xalq orasida ma’rifiy g‘oyalarni tarqatishda muhim rol o‘ynadi.

3. **Milliy ongning uygʻonishi:** Jadidlarning faoliyati natijasida xalq orasida vatanparvarlik, tenglik va ozodlik gʻoyalari keng tarqaldi. Masalan, Behbudiy va Fitratning asarlari milliy davlatchilik gʻoyasini targʻib qildi.

4. **Madaniy islohotlar:** Teatr truppalarining tashkil etilishi, adabiy asarlar va maʼrifiy jamiyatlarning faoliyati orqali xalqning intellektual darajasi oshirildi.

Jadidchilik harakati ikki asosiy davrga boʻlinadi:

• **Birinchi davr (1890–1917):** Jadidchilikning paydo boʻlishi va rivojlanishi. Bu davrda yangi usul maktablari tashkil etildi, matbuot rivojlandi, ammo chorizmning qarshiligi tufayli harakat cheklovlarga duch keldi.

• **Ikkinchi davr (1917–1929):** Fevral inqilobidan keyin Jadidlar milliy davlatchilik gʻoyasini ilgari surdi, ammo sovet tuzumining “xalq dushmani” va “panturkist” tamgʻasi ostida qatagʻon qilinishi harakatning faoliyatini toʻxtatdi.

Muhokama

Jadidchilik harakati Turkiston xalqlari uchun zamonaviy taʼlim va milliy ongni shakllantirishda muhim rol oʻynadi. Ismoilbek Gaspiraliy, Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat va boshqa ziyolilarning faoliyati orqali xalq maʼrifatli va siyosiy ongli boʻlishga intildi. Biroq, podsho Rossiyasi va sovet tuzumining repressiv siyosati Jadidlarning faoliyatini chekladi va koʻplab rahbarlarni qatagʻon qildi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, Jadidchilikning gʻoyalari nafaqat oʻz davrida, balki bugungi kunda ham Oʻzbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarining taʼlim tizimi va milliy oʻzlikni shakllantirishda dolzarbligini saqlab qolmoqda. Cheklov sifatida, baʼzi arxiv hujjatlari va manbalarga kirish imkoniyatining cheklanganligini

aytish mumkin. Kelajakda Jadidchilikning xalqaro miqyosdagi ta'sirini o'rganish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar zarur.

Xulosa

Jadidchilik harakati 19-asr oxiri – 20-asr boshlarida Turkistonda milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlikning asosiy harakati sifatida muhim rol o'ynadi. Yangi usul maktablari, matbuot va adabiyot orqali xalqning ma'naviy va intellektual darajasini ko'tarishga xizmat qildi. Ismoilbek Gaspiraliy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat kabi shaxslarning faoliyati milliy davlatchilik va ozodlik g'oyalarini targ'ib qildi. Sovet tuzumi davrida "panturkist" sifatida qatag'on qilingan bo'lsalar ham, ularning g'oyalari zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida islohotlar uchun poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Jadidchilikning merosi bugungi kunda yangi avlodni tarbiyalashda muhim vosita sifatida qo'llanilmoqda.

Adabiyotlar tahlili

1. O'zbekiston tarixi 9 sinf VI bo'lim.
2. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. O'quv qo'llanma "O'zbekiston fayltor asflari milliy jamiyati" nashriyoti matba ijodiyot uyi 2006
3. Jadidlar va ularning ma'rifatparvarlik g'oyalari" Rashidov R Toshkent 1998
4. "Milliy taraqqiyotning ma'naviy-axloqiy asoslari." Imomnazarov M, Saidov M . O'quv qo'llanma –Toshkent: "Akademiya" 2005
5. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'tiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich Toshkent: "O'zbekiston" NMIU 2017
6. Revolysiya Va Sredney Azii Glazmi Musulmanskix BOLSHEVIKOV, OKSFORD, 1985
7. Turg'unboyev Kamron. Ilm dargohlari-jadid maktablarining Turkiston sivilizatsiyasidagi va Ta'lim dargohlari nazdidagi o'rni. *Markaziy Osiyo Davlatchiligida Turkiy Xalqlarning Turtgan O'rni mavzusidagi maqolalar to'plami.* 2024 y. 526-530.